

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 3, Sayı 4 (Aralık 2006)

Mak. #58, ss. 91-110

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Bilinmeyen Türkçe Bir Dehnâme

Abdülbaki Çetin

Atatürk Üniversitesi (Erzurum)

ÖZET

Dehnâmeler "on mektup"tan oluşan mesnevilerdir. Fethî'nin Dehnâmesi de bu tarzda yazılmış bir mesnevidir. Türk edebiyatında bu türde yazılmış diğer eserler Harezmi'nin Muhabbetnamesi, Hocendî'nin Letafetnâmesi, Yusuf Emîrî'nin Dehnâmesi, Seydi Ahmed'in Taşuknâmesi ile Hataî'nin Dehnamesidir. Fethî'nin Dehnamesi Millî Kütüphane'de Yz. A. 8307/1 numarada kayıtlıdır.

Fethî'nin Dehnamesine Azerbaycan Türkçesi özellikleri hâkimdir. Eserde -az da olsa- Çağatay Türkçesi özellikleri de görülür.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Fethî, Dehnâme, Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan Türk Edebiyatı, Mesnevi

ABSTRACT

Dahnâmas are masnavis composed of "ten love letters." Dahnama of Fethî is a masnavi written in this style. Another literary works written in this style in Turkish literature are Muhabbat-nâma of Harezmî, Latafat-nâma of Hocendî, Dahnâma of Amîrî, Taşşuknâma of Saydî Ahmad and Dahnâma of Hataî. Fethî's Dahnâma is in National Library of Turkey, call number Yz. A. 8307/1.

Fethî's Dahnâma has Chagatai Turkish features besides Azerbaijan Turkish features.

KEY WORDS

Fethî, Dahnâma, Azerbaijan Turkish, Azerbaijan Turkish literature, Masnavi

Dehnâmeler, âşık ile maşuk arasındaki mektuplaşmalardan oluşan mesnevilerdir. Bu mesnevilerde ana hatlarıyla "tevhid", "na't", "sebeb-i te'lif" ve "padişaha övgü" bölümlerinden sonra genellikle beşi âşıktan sevgiliye, beşi de sevgiliden âşığa

gönderilmiş gazel ve müfretlerle süslü on manzum mektup ve “hatime” bölümü bulunur.

Âşık ile maşuk arasındaki ilişkinin vuslatla sona ermesi göz önünde bulundurularak dehnâme türünün ortaya çıkmasında Fahreddîn-i Gürgânî'nin (öl. 446/1054?) *Vîs ü Râmîninin* etkili olduğu ileri sürülmüştür (Vanlıoğlu 1994:106).

İran edebiyatında, Evhadî (Mantiku'l-Uşşak), Nizâmuddîn Ubeyd-i Zâkânî (Uşşaknâme), Rukn-i Sâyin-i Herevî (Tuhfetü'l-Uşşak), H'âce Fazlullâh b. Nasûh-i Şîrâzî (Muhabbetnâme), İbn-i İmâd (Ravzatu'l-Muhibbîn), Harîrî (Mahbubu'l-Kulûb), Azîz-i Buhârî (Ravzatu'l-Âşıkîn) bu türde eser vermişlerdir (Uyûzî 1354:525-560).

XIV.-XV. yüzyıllarda İran edebiyatında çok işlenen bu konu¹ Türk edebiyatında da bazı şairler tarafından ele alınmış ve başarılı bir biçimde işlenmiştir. Türk edebiyatındaki dehnâmelere örnek olarak, Yusuf Emirî ve Şah İsmail'in Dehnâme adlı eserleriyle Harezmi'nin Muhabbetnâmesi, Hocendî'nin Letâfetnâmesi ve Ahmet Mirza'nın Taaşşuknâmesini verebiliriz (Gencevî 2002:167-174).

Fethî'nin Dehnâmesi

Fethî'nin Dehnâmesi, Millî Kütüphanede Yz.A. 8307/1 numarayla kayıtlı mecmuanın ilk eseridir. Mecmuanın ikinci eseri ise, Nizâmî'nin hamsesinden, -Mahzenü'l-Esrâr, Hüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Heft Peyker, İskendernâme- belli konulara göre seçilmiş beyitlerden oluşmuştur. Her iki eser aynı kaleminden çıkmıştır. Elde 65 yaprağı bulunan bu mecmuanın 1^b-28^b sayfaları arasında Dehnâme, 29^a-65^b sayfaları arasında ise Nizâmî'nin hamsesinden seçilmiş beyitler yer almaktadır. Dehnâme'nin mevcut kısmı 797 beyittir.

Mecmua 212x157 (145x83) mm. ölçülerinde, talik hat iledir. 10^a'da “Ahmed bin Hâci Muhammed bin Dervîş Hâfız” adına temellük kaydı vardır. Fersude bir hâlde olan mecmuanın birinci eserinin -Dehnâme- sondan önemli bir bölümüyle, ikinci eserinin başı ve sonu eksiktir. Bundan dolayı Dehnâme'nin telif tarihini, kim tarafından nerede ve ne zaman istinsah edildiğini tespit edemiyoruz. Ayrıca 9^b-10^a yaprakları arasından bir veya birkaç yaprak düşmüştür.

Dehnâme'de, yer yer beyit aralarında bazı Türkçe kelimelerin Farsçaları ile sayfa kenarlarında bazı Farsça beyitler yer almaktadır.²

¹ M. Fuat köprülü, *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı “Çağatay Edebiyatı” maddesinde Yusuf Emirî'nin Dehnâmesine değinirken, bu türün “XIV.-XV. asırlarda acem edebiyatında âdetâ moda hükmüne geçtiğini” belirtir. (Köprülü 1969:293)

² Örneğin,

Sözine ‘aqlumuñi güş eyledüm men

Mecmua, 26 Ekim 1996 tarihinde Ömer Suat Zabcı'dan satın alınarak Millî Kütüphane'ye kazandırılmıştır.

Fethî

Şair, eserinde "Fethî" mahlasını kullanmıştır.

Münâsib hıfyede ol serv-i cennât
Ohur **Fethî** sözinden nice ebyât (226)

Zihî **Fethî**nüñ ol yâr hasretinden
Yaşımı kânıla rengin iden ışk (249)

Zihî **Fethî**nüñ ol gevher gamında
Gözünüñ yaşımı deryâ kılan dil (284)

Özi ten ʿâleminde şâh olupdur
Meger ki **Fethî**le hem-râh olupdur (287)

Rikâb-ı devlet ile hânda varsañ
Şehâ **Fethî**le hem-râh ol hemîşe (412)

Şikeste **Fethî**ye bir çäre eyle
Men anı derd ile Eyyüb gördüm (660)

Fethî ve Dehnâmesi hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Tezkirelerde yer alan Fethîlerle üzerinde durduğumuz Dehnâme şairi Fethî arasında bir bağ kurmak güçtür (İpekten v.d. 1988:141-142)³.

Gönül sözün ferâmüş eyledüm men (263)

beytindeki "söz" kelimesinin altında "suhan"; "gönül" kelimesinin altında "dil";

Güzeller hânda bolsa gözi anda
Ne yalğuz gözi belki özi anda (267)

beytindeki "yalğuz" kelimesinin altında, "tenhâ";

Çü anuñ diñledüm bir bir sözünü
Menüm çün kaygulu gördüm özünü (342)

beytindeki "diñledüm" kelimesine karşılık olarak sayfa kenarında "güş kerdem" yer almaktadır.

³ Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde MMK, 10/4 (71b-195b) numarada kayıtlı bir mecmuada (istinsah tarihi: 868/1463) **Tebrizli Fethî** adlı bir şairin Şeyhî (öl. 834/1431)'nin "menzilidür" redifli gazeline şu naziresi yer almaktadır:

Naẓire-i Fethî-yi Tebrizî

Şair, eserinde “Vaşfu'l-Hâl” (176-212. beyitler) başlığı altında kendinden bahsetmektedir. Bu bölümde anlatılanlar, maalesef, şairin tarihî şahsiyeti hakkında bilgi vermiyor. Şair hakkında bildiklerimiz, eserinde anlattıklarından ibarettir.

Buna göre o, dünya işlerine karışmayan ibadetle uğraşan bir kişidir. Medrese eğitimi görmüş -nahiv, sarf, fıkıh, tefsir dersleri almış- bir bilginidir. İmamlık yapmış, tasavvufla ilgilenmiş, medreselerde dersler vermiştir:

Gel imdi kışşaya kılgıl şurū'ı
Beyân itkil uşulı hem furū'ı

Gönül kim mihr-i cânân menzildir
Aña yâr eşigi cân menzildir

Gönül bir hâşşa halvet-hânedür kim
Hayâlün gibi sultân menzildir

N'ider ol küfr-i zülfiñ zulmetinde
Yüzün kim nür-ı İmân menzildir

Götür zülfi yüzünden kim hemîşe
Ne 'aqrab mâh-ı tâbân menzildir

Çapuñda 'âşikuñı sürme iy hür
Niçün ki ravza rızvân menzildir

Gönül tahtın raqîb-i dîve virmen
Ki ol sen teg Süleymân menzildir

Çapuñda Fethi-i miskîne mesken
Çemen murğ-ı hoş elhân menzildir (121^b-122^a)

Adı geçen mecmua, Ömer bin Mezid'in 840/1437 yılında tamamladığı *Mecmuatü'n-Nezâir*'inin yeni bir nüshasıdır. Tebrizli Fethî'nin bu naziresi *Mecmuatü'n-Nezâir*'in bilinen nüshasında (School of Oriental and African Studies kitaplığındaki nüsha. bkz. Canpolat 1995) bulunmamaktadır. (Bkz. Karabey 1996, 2000). “**Fethî-yi Tebrizî**” muhtemelen Dehnâme sahibi Fethî ile aynı kişidir.

Şah İsmail Hatâî'nin de Şeyhî'nin “menzildir” redifli gazeline bir naziresi vardır. Matlar:

Yanağun ey perî cân menzildir
Bu bülbülün gülistân menzildir

(Bkz. Seferli v.d. 1993:153-4; Birdoğan 2001:362).

Bunun dışında bazı mecmualarda ve cönklerde Fethî mahlaslı şairlerin şiirlerine rastlamak mümkündür. Millî Kütüphanedeki cönklerden 135 (06 Mil. Yz. Cönk 135) ve 140 (06 Mil. Yz. Cönk 140) numarada kayıtlı iki cönkte Fethî mahlaslı şairin (belki de iki ayrı şair?) bir çok şiiri (135 numaralı cönkte koşma ve divan, 140 numaralı cönkte münacat, nat, 35 gazel, muhammes ve nefes) inceleme imkânı bulduk. Bu iki cönkteki şiirler ile Fethî'nin Dehnâmesi arasında dil özellikleri yönüyle bir bağ kurmak güçtür. Adı geçen cönkler için bkz. Cunbur v.d. (2002:104-5 (nr. 135), 109-10 (nr. 140)).

Ki men ser-geşte-i nev-bâliğ idüm
Ki cümle nîk ü bedden fâriğ idüm

Cihānuñ bilmezidüm hayr u şerrin
Ne zarr u nef'ın [ü] ne nef' u zarrın

Ne dünyā şuğlına meşğül olurdum
Kamu eşğaldan ma'zül olurdum

Gezerdüm 'ālem içre fâriğul-bāl
Berī idüm zi-her kıl ü zi-her kâl

İşüm tã'at idi yirüm medāris
Uyumazdı gözüm mānend-i hāris

Be-künc-i medrese taḥşīl iderdüm
Müdām üstād ilen taḫbīl iderdüm

Gehī 'ömrümni nahve şarf iderdüm
Gehī bahş ism ü fi'ı ü harf iderdüm

Gehī ma'kül oḫırdum gāh menkül
Özümni eylemişdüm 'ilme menkül

'Ulüm-ı dīne kılmışdum şurū'ı
Geh oḫırdum uşūlı geh furū'ı

İşüm geh va'z geh tezkīr olurdu
Sözüm ez-fıkh ez-tefsīr olurdu

İşümdi hikmet-i Yünān gözetmek
Ne her sū hey'et-i dü nān gözetmek

Müneccim teg işüm eşkāl bahmağ
Sözün ḫalli için eşkāl bahmağ

Sözüm kâl u yeḫül olurdu dāyim
Tenüm tullāba ḫul olurdu dāyim

Adum geh mevlevī geh zāhid idi
Bu ma'nīye ḫamular şāhid idi

Geh eylerdüm mesâcidde imâmet
Geh eylerdüm şavâmı'da iķâmet

Gehî ehl-i taşavvuf hırkasında
Gehî ehl-i tezekkür halkasında (192-208)

Şair, kendi hakkında bu bilgileri verdikten sonra Şeyh-i Şanân hikâyesine göndermede bulunarak hayatındaki değişikliği şöyle ifade ediyor:

Bu evşâf ile ki mevşûf idüm men
Bu elķâb ile ki ma'rûf idüm men

Felek ahvâlümü tebdîl kıldı
O 'âlemden meni ta'zîl kıldı

Yürümni eyledi kūy-ı harâbât
Sözümni eyledi zerķ u libâsât

Meni çün Şeyh-i Şanân 'âşık itdi
Ki bir 'Azrâ yüzine Vâmık itdi (209-212)

Dehnâme

Fethî, eserini Dehnâme olarak adlandırmıştır. Fethî'nin Dehnâmesi aruzun hezec (me fâ ĩ lün me fâ ĩ lün fe 'ü lün) kalıbıyla yazılmıştır.

Ki Dehnâmem menüm şehnâme bolğay
Egerçi adı-la **Dehnâme** bolğay (122)

Gel imdi nâme üste hâme koyğıl⁴
Adın ol nâmenüñ **Dehnâme** kılgıl (182)

Dehnâmeler, genellikle beşi sevgiliden aşğa, beşi de aşkıtan sevgiliye gönderilmiş gazellerle süslü on manzum mektuptan oluşur.⁵ Dehnâmelerde sevgili, âşğın mektubuna önce aşırı bir tepki gösterir, âşğı yerer.

Fethî'nin Dehnâmesinde daha ilk mektupta sevgilinin tepkisini takip

⁴ "koyğıl" yazmada "ķonğıl".

⁵ Türk edebiyatında kaleme alınmış dehnâmelerden Harezmi'nin Muhabbetnâmesi, Hocendî'nin Letâfetnâmesi ve Ahmet Mirza'nın Taşuknâmesinde mektupların tümü tek taraflı olarak âşkıtan sevgiliye gönderilmiştir.

edebiliyoruz. Fethî, “Hısm Giriften-i Ma’sûk” başlığı altında sevgilinin daha ilk mektubu alır almaz aracı “sabâ”ya gösterdiği tepkiyi şöyle anlatır:

Perî-ruh çün bu sözi gûş kıldı
Be-ğâyet hışma geldi cûş kıldı

Ğazab kıldı resüle tünd boldı
Resül anuñ sözinden künd boldı

İdür kimsen ki nâ-gehden der-în kâh
Gelesen söz diyesen beyle küstâh (535-537)

...
Şabâ bilmen seni gerçi şabîsen
Resül itmen seni gerçi nebîsen (559)

Fethî'nin Dehnâmesinde sevgilinin üstünlüğü, âşığın liyakatsizliği sevgilinin ağzından şöyle anlatılır:

Menem sultân, odur dervîş-i dil-rîş
Haçan sultân ile otura dervîş

O ehl-i faqr u men ehl-i mübâhât
Her iki arasında var münâfât

Menem hürşîd, ol huffâş-ı bî-zür
Haçan huffâş kılsun tākāt-ı nür

Menem bir bülbül-i bâğ, ol siyeh zâğ
Haçan zâğ ile dursun bülbül-i bâğ

Menem bir tâze gül, ol tîre çün kil
Gül ilen kil yaraşmaz bir bire bil (539-543)

Kayıtgil bu sözi munda getürme
Dağı bu sözleri munda yetürme

Metâ'-ı hüsnümüñ kâsid gerekmez
Maña sencileyin kâşid gerekmez (546-547)

Sevgilinin bu tavrı âşığı yıldırılmaz. Dehnâmelerin sonlarına doğru sevgili, âşığın direnmesi ve ağlayıp inlemesi sonucu insafa gelir ve aslında niyetinin ona eziyet etmek olmadığını, aşkından emin olmak ve onu denemek için bu şekilde davrandığını açıklar. Böylece âşık, bu sınavdan yüzünün akıyla çıkar ve sevgilinin aşkına lâyük olur (Bilgen 1993:2). Bu kısmı, Fethî'nin Dehnâmesinde -eser eksik

olduğundan- takip edemiyoruz.

Dehnâmelerde mektupların gazellerle süslendiği bilinmektedir. Fethî'nin Dehnâmesinde de gazeller bulunmaktadır. Burada örnek bir gazele yer veriyoruz:⁶

Gazel (15b)

Digil hüsünile mâh ol hemîşe
Bu gönülüm tahtına şâh ol hemîşe

Çü Yūsuf düşmegil çâh-ı belāya
‘Azizüm ber-ser-i câh ol hemîşe

Dil ü cânlar nazar-gâhı yüzüñdür
Ki beyle der-nazar-gâh ol hemîşe

Be-gâyet gözgü teg şâfî yüzüñ var
Ki dūr ez-nükhet-i âh ol hemîşe

Eyâ ki hüsni ile yoğdur nazîrîñ
Ki dūr ez-çeşm-i bed-hvâh ol hemîşe

Eyâ ki nergistüñ teg mest olsañ
Menüm hâlumdan âgâh ol hemîşe

Rikâb-ı devlet ile hânda varsañ
Şehâ **Fethî**le hem-râh ol hemîşe

Sunulduğu Kişi

Fethî, “Der-medh-i Pâdişâh” (117-175. beyitler) başlığı altında eserini sunduğu

---

⁶ Fethî'nin Dehnâmesindeki gazellerden “kılan dil” redifli olanı (11^a) Hasanoğlu'nun *Mecmuatü'n-Nezâir*'deki (Canpolat 1995:150) “kılan kim” redifli gazeline benzer. Mukayese için her iki gazelin matla beyitlerini veriyorum:

‘Aceb bilsem beni şeydâ kılan kim
Baña bu ‘ışık odın peydâ kılan kim
Hasanoğlu (Canpolat, 1995:150)

Zihî her dem meni şeydâ kılan dil
Bu sînem râzını peydâ kılan dil
Fethî (M.K. Yz. A. 8307/1, 11^a)

padişahı över. Ancak, övdüğü padişahın ismini vermez. Memduhunu İskender, Feridun, Dahhak, Cemşid... gibi tarihî-mitolojik şahsiyetlerle mukayese ederek onun diğerlerinden üstün olduğunu belirtir.

Bu gün çün hālīkuñ tevḥīdin eytdüm
Dil ü cāndan anuñ temcīdin eytdüm

Pes andan naʿt oḥıdum Muştafāya
Mekān-ı şıdķıla kān-ı şafāya

ʿAķībinde ele aldum kalemni
Şehenşāh adına çekdüm raķamnı

Taḥalluş eyledüm sulṭān adına
Oḥıdum ḥutbeʿi ol ḥān adına

Ki oldur heft-kişver pādişāhı
Cihānda sāye-ʿi luṭf-ı ilāhī

Ki dehnāmem menüm şehnāme bolğay
Egerçi adı-la Dehnāme bolğay

Meger zībā bola taşnīfüm andan
Meger efzūn ola teşrīfüm andan

Ki men meddāḥam u memdūḥum oldur
Menem bir ten velīkin rūḥum oldur

Yiridür ger anı temkīn idersem
Anı her sözde yüz taḥsīn idersem

Ki oldur cümle ʿālem ser-firāzı
Ḥaķīķī şāh odur cümle mecāzī

Yegāne pādişāh-ı heft-kişver
Ki ʿadlından cihān oldı münevver

Penāh-ı saltanat sulṭān Sikender
Kʿelinden āb-ı ḥayvān doğdı yekser

Ol İskender gezüp gördi cihānı
Bu İskender derüp dutdı mekānı

Ol İskender gözetdi āb-ı hayvān
Bu İskender düzetdi kāh u eyvān (117-130)

...

Ol İskenderni ‘ālem māhı dirler
Bu İskenderni ‘ālem şāhı dirler (134)

Ol İskenderni ger ceyš ehli dirler
Bunu hem ceyš ü ‘ayş ehli dirler

Ol İskender eger çoğ renc gördi
Bu İskender hezārān genc gördi (136-137)

...

Ger anı cümle Zū’l-ķarneyn oğırlar
Munu hem ķurretü’l-‘ayneyn oğırlar

O Zū’l-ķarneyn ise bu zū’l-ķurūndur
Ger ol zū-fen ise bu zū-fūnūndur

Anuñ adında ger ķarneyn vardur
Munuñ yanında ol işneyn vardur

Anuñ her dilde ger bir medħi vardur
Munuñ her yirde gör yüz fetħi vardur

Süleymānuñ niğīnin medħ iderler
Munuñ her laħza dīnin medħ iderler (140-144)

...

Egerçi Cem cihānda cām dapdı
Bu her bir cāmıla yüz kām dapdı

Eger Daħħāk imiş bir mārile zār
Munuñ tıǵı ucından öldi yüz mār

Eger Cemşīd imiş şāh-ı cihān-baħş
Bu yüz Cemşīdüñ üste oynadur raħş

Eger kāvūsı Īrān hānı dirler
Bunu Īrān u Tūrān hānı dirler (146-149)

...

Egerçi kayşer imiş ħusrev-i Rūm
Munuñ ħükmindeür yüz Rūm çün mūm

Egerçi Fârs hânı oldu kistrî
Hezerân kısra munda buldı kesri

Eger fağfûrı dirler şâh-ı Çîndür
Munı hem şâh-ı Çîn dirlerse çindür

Eger Türkân şehi haķan dirler
Bu haķandan töküpdür ķan dirler

Eger sulţānlaruñ daʿvîsi vardur
Munuñ her daʿvide maʿnîsi vardur

Hemîşe saña gerdüñ dāyir olsun
Felek yüzinde encüm sâyir olsun

Felek hükmünde dün gün dāyir olsun
Melek dāyim ķapuñda zāyir olsun

Getürsünler saña Çînden ĥarâcı
Yetürsünler saña ez-Mışr bâcı

Elüñde dāyim olsun tîğ u ĥarbe
Anuñ zarbı irişsün şarķ u ĥarbe

Ekābirler sentüñ bevvābuñ olsun
Ķayāşurlar sentüñ nevvābuñ olsun

Şeref burcında māh olğıl hemîşe
Cihān mülkinde şâh olğıl hemîşe

Giceñ ķadar günüñ nevrüz bolsun
Hemîşe tālîʿuñ fîrüz bolsun

Hemîşe mālūñ ol emlāk içinde
Yürisün ĥükmüñüz eflāk içinde (160-172)⁷

⁷ Eserde, "Der-medh-i Padişāh" başlığı altında yer alan ve yukarıda kaydettiğimiz 126, 134 ve 170. beyitlerde geçen "ĥaķîķî şâh" (126), "ālem şâhı" (134) ve "cihān ... şâh" (Cihān mülkinde şâh olğıl hemîşe 170) ifadeleri, şiirlerinde "ĥaķîķî" mahlasını kullanan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşāh'ı (1405?-1467) hatırlatmaktadır. Ayrıca Ahmedî'nin İskendernâme'de "şâh-ı cihān diye adlandırdığı bir hükümdara" ("Beyazid I") da dikkat çekelim. (Bkz. Kortantamer 1993:13-14; Ünver 1983:16). Dehnâme'nin sunulduğu padişāh'ın kimliği hakkında şimdilik kesin bir şey

Eserin Başlıca Dil Özellikleri

Ses ve Yazım Özellikleri

Eserde, nazal n'ler bazen ك (=ng) bazen de ك (=ñ) ile yazılmıştır. Örneğin gönül 263, diñledüm 342, hüsñümün 547, şehün dergâhı 397, çoğların tâcın 381, özüñni 398, zikründe 71, mest olsañ 411, varsañ 412, kelimelerinde ك ile; bendenün 61, yüzünün 235, gözünün yaşını 284, anuñ rāhına 397, sentünem 64, yaratduñ 66, merkebünni 399, munuñ 141 kelimelerinde ise ك ile yazılmıştır. “Maña” kelimesindeki /ñ/ 44, 51..., 547. beyitlerde ك ile, 41, 49, 54, 55... beyitlerde ك ile kaydedilmiştir.

Metnimizde *-gil/-gil* eki art ünlülü kelimelere ön ünlülü (*-gil*) olarak da eklenmiştir: buyurgil 605; dutgil 744; irşād kılğil 73; kayıtgil 546, 744; salgil 398...

ك>ه

Söz başı: haçan 539, 541, 542, 558; hānda 267, 387, 412

Söz içi: aht! 755, ahtıdı 152, ahtıdur 289; dağı 345; oğısa 189, oğısun 522, oğıdum 60, 118, 120, oğırlar 52, 140, oğırdum 200, 201, 247; sağıla! 71, 77, sağılasun 221, sağılar 250, 268; yağışılığın 734; yoğısul 64.

Söz sonu: artuğ 101, 445; ayruğ 53; bağımayaydum 676, bağıma! 63, bağımadı 532, bağıp 269; çığar 181; çoğ 40, 44, 78, 137, 183, 343, çoğdur 61, 62; kağımayaydum 676; savuğ 583, 714; oğları 424; tağıma! 63; yavuğ 583; yığandur 381; yoğ 50, 79, 269, 446, yoğdan 40, yoğdur 5, 12, 14, 30, 61, 219, 445, yoğ durur 730-1.

Değişmeyi bolca gösteren bir örnek beyit olarak:

Odur ki çoğların tâcın yığandur / Yüktüñ ‘adilertün kağın yığandur (381)

Fethi'nin Dehnâmesinde /h/ hâkimdir, fakat “kamu” ve “yağa” kelimelerinde /k/ korunmuştur: kamu 1, 3, 11, 26, 36... kamuya 2, 32, kamudan 780, kamulardan 26, kamunuñ nızkı 29; yağısından 651 (“yağa” kelimesi metnimizde bir kez geçmiştir).

-ك>-ğ

ancağ 675, ayığ bol- 597; bağımağ “müneccim teg işüm eşkāl bağımağ” 204; barmağ: “her elde olsa yüz barmağ mükemmel” 663; “her üç barmağda ger bir hāme olsa” 664; ırağ itkil 78, ırağ oldum 237; kaçmağ için 248; toprağ 723, toprağ kimi “toprak gibi” 367, toprağ çekeydüñ 677, toprağ tükense 667; yaprağ 723.

t->d-

dağ daş 389, daş ise 783; içüm daşum 239; dağılamakda 290; dapa “bul-” 188, dapdı 146; darta 36, 96; didüm 258, dirler 134, 136; dilden 68, dilüme 54, dilümden 240; dindürür 276; diñledüm 341; dişüñe 424; doldı 239, 324, dolmuş 415; doymağı 269;

döndi 129, 241, 245, 316; dudağıñ 415, dudağımuñ 423; nev'ile durur 38, bu had ile durur 38, yoğ durur 362; dursun 542; durğuzur 276; dutgil 744, dutma! 68, dutdum 60, dutdı 129, dutar 272, dutarsın 579; dürlü 50, 138, 139; düş! 401, düşdi 394; düzetdi 130.

Bunların yanında, söz başı t'li tağma! 63; tanımaz 295; töküpdür 163; tükense 667 örnekleri de yer almaktadır.

b->v-

vardur 62, 138, 142, 143, 145, 150, 164, 332, 362, 437; var kıl- 41; var! 77, varsa 387, vardum 750, varur 364, varurdum 750, varduğın 364, varan 614, vir! 77, 83; fetḥ virdüñ 4, medḥ virdüñ 54, virdi 376, virüpdür 375, 383.

b->m-

men 40, 57, 66, 81, 124...; menem 124, 539, 541-545; menüm (terkībüm) 42; menümle 44; meni 41, 43, 50, 56, 73, 78; maña 41, 44, 49(2), 51, 54, 55, 56, 73; menden 259, 260, 323 ; munuñlan 332; munda 107, 345, 584; mundan 751; munca 191; munuñ 138, 139, 140, 149 ve munı 140, 155, 162 yanında bir kez "bunuñ" 158 iki kez "bunı" 136, 149 yer almaktadır. Metnimizde "beñzer" kelimesi de 217, 419, 430 ve 432. beyitlerde kullanılmıştır.

-ğ->-v-

Metnimizde iki örneği bulunmaktadır: yavuh "yakın" 583; savuh "soğuk" 583, 714.

-ñ->-ğ-:

yalñuz>yalğuz 267

Şekil özellikleri

+ı/+i ve +nı/+ni (yükleme hâli): cihānı 85; ḥaṭāmı 79; aḥvālumu 210; yerümni 211; sözümnü 211; gözümni 79; özümni 247; kalemni 119; raqamni 119; dilümni 71, 75; tentümni 43;

+(y)a/+(y)e (yönelme hâli): kamuya 2, 32; dile 46; gözüme 46

kimine taht virdi kimine t̄ac/Kimin bir t̄ay n̄ane kıldı muḥt̄ac (25)

Bu kıldan ol şehüñ dergāhına var/ Koy özge yolu anuñ rāhına var (397)

+dan/+den (ayrılma hâli): ḥūndan 16, nūndan 16, dimekden 237, kıldan 221, senden 443, 445, yaşdan 79; başumdan 242, göz[üm]den 242, elümnden 242.

Başumdan ḥūş göz[üm]den nūr gitdi/Tenümnden cūş elümnden zūr gitdi (242)

+rek: ince+rek+dür. Miyānı incerekdür ince kıldan/Ki anı saḥlasun Ḥaḥ cümle

dilden (221)

+am/+em (bildirme 1. teklik şahıs): bayam 55; bende-em (بنده ام) 59, 65; dīvāne-em (دیوانه ام) 752; meddāham 124; zinde-em (زنده ام) 59

Ḥudāvendā saña bir bende-em men
Senüñ zikrünüle dāyim zinde-em men (59)

Ki ger bayam eger yoḥsul senüñem
Eger şāhem eger bir ḳul senüñem (64)

E[ger]çi rū-siyāhem sen yaratduñ
Egerçi pür-günāhem sen yaratduñ (66)

Emir : baḥma! 63, taḥma! 63; dutma! 68; saḥla! 71; şād ḳılḡil 73; arıtḡıl 74; ḳapḡil 173; ḡirḡil 178; apargil 184...

Men-i dil-ḥastenüñ suçına baḥma
‘Uḳūbet tavḳını boynuma taḥma (63)

İstek: aḥam 257; fikrünü idem 49; gönderesen 346; efzün ola 123; lāyık düşe 42...

Şart: şākir olsam 57; mest olsañ 411, oḥısa 189.

Geniş zaman: Geniş zamanın olumsuzu 1. teklik şahısta “-mezem”, “-mez men” ve “-mAn” ile yapılmıştır. İde bilmen 692; itmen 559; ḥatir itmen 714; ...oyman 68; bilmen 39, 554, 559, 612(2), 740; götüre bilmen 81. “Bilmezem” 325 yanında bir kez “bilmez men” 257.

Maña gönder hemişe rahmetiñni
Ki men götüre bilmen zaḥmetiñni (81)

Anlatılan Geçmiş Zaman: görmişem 345; cūd eylemişsen 40; virmiş 103; oturmuşdur 250; olmuş durur 369.

Ki men miskine çok cūd eylemişsen
Yüküş kāmımnı mevcūd eylemişsen (40)

Belirli Geçmiş Zaman: görüpdür 227, 228, 229, 230, 231; olupdur 287; virtüpdür 375, 383; töküpdür 163.

Menüm ‘ayşum kimi āfāk içinde
Daḥı ‘ayş-ı müheyyā kim görüpdür (231)

Zarf-fiil ekleri: Azerbaycan Türkçesinde kullanımı yaygın olan *-ende* ve *-geç* zarf-fiil ekleri metinde sıkçadır:

-ende : gör-ende 725, Zihî her lahza yâr kıaddin görende 280; gid-end[e]: Gidend[e] merkebünüñüz sürgil 399

-geç: gör-geç 663, 709; Anı görgeç ağaçlar rakş iderler 373

-ıp/-ip: (bağ-ıp 269, getir 129) zarf-fiil ekinin genişletilmiş şekilleri *-iban/-iben*, *-ibanı/-ibeni*, *-ibanın/-ibenin*) metnimizde bulunmamaktadır.

Eserin söz varlığına dair

Eserin söz varlığından dikkat çekici kelimeler şunlardır: Öt-: ötdi “geçti, aştı” 110, 313; özge 443, 445, 449; apar-: apar! 184, 396; aparduñ 184; aparğil 184; aparur 393; aparmış 416; hemişe 406-412, 761, 770, 772, 774; kimi “gibi” 53, 178, 231, 350 (aynı beyitte teg “gibi”), 352 (aynı beyitte teg “gibi”), 353 (aynı beyitte teg “gibi”), 388; kayıt- : kayıtdı 746; otur-: oturur 615; Öz 73; özi 215, 267; özümden 233; özümü 343, özümni 247; özümnen 261; özini 277, 282, 342; eyle “öyle”: Anuñ ışığında eyle hâr boldum/Ki hâk u hârıla hem-vâr boldum (234); Yüzünüñ eyle men hayrânı boldum/ Ki anuñ cânıla kıurbânı boldum (235); yüküş “çok” 40, 381, 512...: Men ü sen teg ne-ğalib var ne mağlûb/Yüküş men talib ü mağlûb gördüm (656); Yükiş hüblar cihânda vardır ammâ/Seni men cümlesinden hûb gördüm (658); nem “gözyaşı”: Ki anuñ yiye bir bir gamlarını/Sile bir bir gözünden nemlerini (334); Çalap “Tanrı” 103, 106; ile 270, 272; anuñla 356; ilen 12, 198; anuñlan 337, 339; bile 296; birle 296.

Dil hususiyetleri ile ilgili diğer hususlar

Fethî'nin Dehnâmesinde dil hususiyetleri itibariyle Azerbaycan Türkçesi özellikleri hâkimdir.⁸ Eserde az da olsa Çağatay Türkçesi özelliklerine rastlamak mümkündür: “*bol-*” fiili, yükleme hâli eki *+nu/+ni* ve gelecek zaman eki *-ğay* gibi.⁹

ol-/bol- fiili: olğul 170, 178; olupdur 254, 255, 287; olsam (zâkir olsam 57, şâkir olsam 57); olsa (derûnum derd-mend olsa ilâc it 76); oldum 233, 237 yanında “boldum” 234, 235; oldu 111, 127, 153, 156, 161, 244 yanında “boldı” 236; ola 123 aynı beyitte “bola”

⁸ Bilindiği gibi Azerbaycan Türkçesi özelliklerini gösteren bir başka Dehnâme de Safevi hükümdarı Şah İsmail Hatâî'nindir. Hatâî'nin Dehnâmesi, Azerbaycan edebiyatında “orta asırlarda yazılmış, aşkın visal ile sona erdiği tek eser” olarak değerlendirilmektedir. (Seferli v.d. 1993:16).

⁹ Fethî'nin Dehnâmesindeki bu Çağatayca unsurları, Şah İsmail Hatâî'nin Dehnâmesi (Araslı 1948:4) ile Tutmacı'nın *Gül ü Husrevinde* (Levend 1988:49) de görmek mümkündür. Ahmet Caferoğlu, Çağatay ekolünün Azerbaycan edebiyatı üzerindeki bilhassa dilde kendisini belli eden tesirinin Şah İsmail'in sarayına mensubiyetleri sayesinde Şah Kuli Beg, Peri Peyker, Susenî ve diğerleri tarafından yayıldığını belirtmektedir. (Caferoğlu 1991:149).

123; olsun 165, 166, 168, 169 yanında “bolsun” 171, 176, 189; oldum 237 yanında “boldum” 234, 235; boldı ʔāqātum ʔāq 314.; olurdum 195, olurdu 202, 205, 246. Ol- şekli metnimizde baskındır.

-ğay (gelecek zaman eki): bolğay 291 (2 kez), 350 (2 kez), 352; şād kılğay335, irşād kılğay 335.

Geh İbrāhīm kimi der-nār bolğay¹⁰

Gehī Firʔavn teg mağrūr bolğay (352)

Eger daş ise gönli nerm bolğay

Ve ger serd ise gönli germ bolğay (783)

Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik gelecek zaman eki *-isar/-iser* metnimizde bulunmamaktadır.

---

¹⁰ Bu mısra yazmada, “Geh İbrāhīm kimi atla der-nār” şeklindedir. Kafiye endişesiyle yukarıdaki gibi değiştirdik.

Ekler:**[1b]**

Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm ve bi-hi nesta'in

Göñül başla sözi ber-nām-ı Fettāḥ
Ki andandur ḳamu ebvāba miftāḥ

Ḳamuya ol virtür fetḥi fütüḥı
Göze rü'yet virür hem çeşme rüḥı

Hemīşe pādīşehler şāḥı oldur
Ḳamu ḥātırlaruñ āgāḥı oldur

Ḥudāvendā padişāḥ-ı ezeldür
Kerīm ü hem Raḥīm ü lem-yezeldür

- 5 Kerīm oldur ki yoḥdur ibtidāsı
Raḥīm oldur ki yoḥdur intihāsı

Bir evveldür ki anuñ öñi yoḥdur
Bir āḥirdür ki anuñ soñı yoḥdur

Serādan tā süreyyā aña maḥkūm
Semādan tā semender aña ma'ḷüm

Ne ḳudretde anuñ enbāzı vardur
Ne encām u ne ḥod āgāzı vardur

Ṭabāyi' muḥtelif terkīb idendür
Eşās-ı 'ālemi tertīb idendür

- 10 Aña maḥlūḳdur ḳüll-i ṭabāyi'
Aña maşnū'dur küll-i şanāyi'

Münezzeḥdür ḳamu ḥıḳd u ḥasedden
Müberrādur ḳamu cism ü cesedden

O 'ālimdür velīkin hūş ilen yoḥ
O sāmī'dür velīkin gūş ilen yoḥ

Odur ki zātı anuñ vehme sıgmaz
Anuñ keyfiyeti hem fehme sıgmaz

Zihī mübdī' ki anuñ 'illeti yoḥ
Zihī mevcūd ki anuñ ḳilleti yoḥ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ وَبِحَبْلِی
کونجیل پادشاه سوزی بر نام فتح
قبول اول ویرستی فتوی
همیشه پادشاه لوشاهی اولدر
نذاوند پادشاه از لدر
کریم اولدر که بوخدر ابتدا سی
بر اولدر که آنک لویکی بوخدر
تراون تا نریا آنج محکوم
نه قدرند آنک اینازی وارد
طبیع مختلف ترکیب ادندر
آکا جلو قدر کل طبیع
فره ر قو قدر حدن
زوعالدر ولیکن هوش اینیوخ
لودر که ذاتی آنک و همیجان
زهی صدع که آنک خلقی عزیز

که اندن در قوا بود مفتاح
کوزه ویت ویر هم جسمه ویتی
قو خاطر رک آکاهی اولدر
کریم و هم جسمه و لم یزلدر
رحیم اولدر که بوخدر ابتدا سی
بر آخردر که آنک صویکی بوخدر
سمادن تا سمندر آنکا معلوم
نه انجام و نه طو و آغازی و ار در
آسی عالی ترتیب ایه ندر
آکا مصنوعه کل صنایع
بتر در قو جسم حدن
دو سامدر و لیکن گوشین اینیوخ
آنک کیفیتیم فهمه بیجان
زهی بو بود که آنک خلقی عزیز

Kaynaklar

- ARASLI H. (1948) Şah İsmail Hatâî: Dehnâme. Bakü: Azereşr.
- BİLGİN A. (1993) Kâtibî-i Nişâbü'rî'nin Dah Bâb Adlı Mesnevîsinin Tenkitli Metni ve Şairin Hayatı, Eserleri Hakkında Bir İnceleme, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). Ankara.
- BİRDOĞAN N. (2001) Şah İsmail Hataî, Yaşamı ve Yapıtları. İstanbul: Kaynak Yay.
- CAFEROĞLU A. (1991) Azerbaycan Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyatı (Hzl. Halil Açıköz). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- CANPOLAT M. (1995) Ömer bin Mezîd: Mecmû'atü'n-Nezâ'ir, Metin-Dizin-Tıpkıbasım. Ankara: TDK Yayınları.
- CUNBUR M., KAYA D. (ed.) (2002) Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu C. VII (Cönkler). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GENCEVİ T. (2001) Bir Edebî Eserin Yaratılışı ve Tavsifi: Dehnâme "On Aşk Mektubu" (Çev. Ayşe Gül Sertkaya) İlmî Araştırmalar, 11, 167-174.
- İPEKTEN H., M. İSEN, R.TOPARLI, N. OKÇU, T. KARABEY (1988) Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KARABEY T. (1996) Mecmuatü'n-Nezair'in Yeni Bir Nüshasına Dair. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 6, 67-73. Aynı makale (2000): Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1997, 445-450.
- KORTANTAMER T. (1993) Eski Türk Edebiyatı, Makaleler. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ M. F. Çağatay Edebiyatı. İslâm Ansiklopedisi, C. 3, 270-323. İstanbul: MEB Yayınları.
- LEVEND A.S. (1988) Tutmacı'nın Gül ü Husrev Mesnevisinde Dil Özellikleri, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten1960, 49-77. Ankara: TDK Yayınları.
- SEFERLİ E. G., X. H. Yusufli, (1993) Azerbaycan Eski Türk Edebiyatı, Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, C. 2. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- UYUZİ R. (1354 hş) Dehnâme-gûyî der Edeb-i Pârsî ve Dehnâme-i Harîrî. Neşriyye-i Dânişgede-i Edebiyyât ve Ulûm-ı İnsânî-i Dânişgâh-ı Azerâbâdâgân. Sâl, 27, şumâra-i müselsel 116, s. 525-560.
- ÜNVER İ. (1983) İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım. Ankara: TDK Yayınları.
- VANLIOĞLU M. (1994) Dehnâme. İslâm Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Abdülbaki Çetin

Yard. Doç. Dr. Abdülbaki ÇETİN

Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

Adres: Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 25240 Erzurum . TÜRKİYE. Tel. (+90 442) 231 36 46. E-posta: abakicetin@gmail.com

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 10 Mayıs 2006

Yayına kabul edildiği tarih: 15 Ağustos 2006

E-yayın tarihi: 30 Aralık 2006

Çıktı sayfa sayısı: 20

Kaynak sayısı: 16